

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Збірник матеріалів XI та XII Всеукраїнських
студентських археологічних конференцій

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2023

УДК 902/904(477)(063)
ББК 63.4(4Укр)я 43
А87

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №10 від 22 листопада 2023 р.)

Рецензенти:

- Могилов О. Д.** старший науковий співробітник Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук.
Строцьонь Б. С. науковий співробітник Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук.

Редакційна колегія:

- Копилов С. А.** ректор К-ПНУ ім. І. Огієнка, доктор історичних наук, професор. (голова).
Дубінський В. А. перший проректор К-ПНУ ім. І. Огієнка, кандидат історичних наук, доцент (співголова).
Глушковецький А. Л. декан історичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка, кандидат історичних наук, доцент (співголова).
Федьков О. М. завідувач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін К-ПНУ ім. І. Огієнка, доктор історичних наук, професор.
Комарніцький О. Б. доктор історичних наук, професор кафедри історії України К-ПНУ ім. І. Огієнка.
Баженов О. Л. кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін К-ПНУ ім. І. Огієнка (відп. секретар).
Семенчук С. О. кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарної підготовки та туризму Хмельницького економічного університету.
Гуцал В. А. кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін К-ПНУ ім. І. Огієнка (відп. редактор).
Ільків М. В. кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії, член правління ВГО «Спілка археологів України», директор Чернівецької філії ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України».
Левінзон Є. Ю. старший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного наукового музею-заповідника.
Злотін Ю. О. магістрант I курсу історичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка (технічний редактор).

А87 **Археологічні дослідження в Україні : здобутки і перспективи : Збірник матеріалів XI та XII Всеукраїнських студентських археологічних конференцій.** Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 207 с.

Електронна версія посібника доступна за покликанням:
URL: https://kaf-asipd.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/zbirka_fv.pdf

Збірник містить доповіді і повідомлення учасників XI та XII Всеукраїнських студентських археологічних конференцій, які відбулися у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Розрахований на науковців, студентів, краєзнавців та освітян.

© Колектив авторів, 2024

ЗМІСТ
ХІ КОНФЕРЕНЦІЯ
РОЗДІЛ І.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

<i>Лисак В. М.</i> Дослідження пам'яток празько-корчацької культури в Україні у ХХІ ст.	7
<i>П'явчук Х. О.</i> Об'єкти археології м. Хмельницький	11
<i>Кулеш Г. С.</i> Дослідження пам'яток раннього палеоліту в Україні на початку ХХІ ст.	16
<i>Свідницька В. В., Павлинський Ю. В.</i> Структура Троянових валів ...	20

РОЗДІЛ ІІ.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АРХЕОЛОГІЇ
ПЕРВІСНИХ СУСПІЛЬСТВ**

<i>Данильчук Н. О.</i> Технологія гончарного виготовлення посуду в племен Трипільської культури	25
<i>Захаренко А. В.</i> Деякі знахідки зброї Трипільського часу на території Хмельницької області	30
<i>Злотін Ю. О.</i> Еволюція серпоподібних знарядь на території України у ранньослов'янський час	34
<i>Колтакова В. В.</i> Немирівське городище: скіфи на Вінниччині ...	40
<i>Конончук А. В.</i> Особливості керамічних комплексів доби неоліту на території України	45
<i>Година Н. В.</i> Досліджені черняхівські керамічні комплекси Теофіпольщини	48
<i>Якимчук Т. В.</i> Римський скляний посуд із могильників черняхівської культури Правобережжя України	52

РОЗДІЛ ІІІ

ДАВНЬОРУСЬКА ТА ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Зарицька А. Ю.</i> Дослідження Бакотського скельно-печерного монастиря (поховання та некрополі)	60
<i>Козярський М. Ю.</i> Дослідження давньоруського культурного шару з розкопок Вірменського бастиону	65
<i>Лисецька Ю. І., Фолькін О. В.</i> Археологічні дослідження Муравйового городища Рівненської області	72
<i>Мізінчук М. Є.</i> Кінська зброя Сарматів за археологічними знахідками	75

Павлинський Ю. В. Археологічні дослідження літописного Кудина та городища-супутника в с. Суслівці	77
Сивук С. О. Захисний обладунок давньоруських дружинників за матеріалами археології	85
Токарчук О. О. Подільський полугрошник або монета Костянтина	90
Фолькін О. В. Археологічні дослідження на теренах князівства Феодоро	94

ХІІ КОНФЕРЕНЦІЯ

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Берлін Д. Є., Коляда І. А. Аматорська археологія другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: діяльність Турвонта Венедиктовича Кибальчича	101
Блаженко А. С. Статеві-вікова структура скіфського суспільства Дніпровського Надпоріжжя за даними поховального обряду	104
Ліщина К. Ю. Наскельне мистецтво у світі нових технологій ...	111
Петрук А. М. Поховальний обряд у празько-корчацькій культурі	115
Свідницька В. В. Походження Троянових валів та формування їх назви	119
Сивук С. О. Проблема реконструкції наукового портрету Ігоря Герети як археолога (за матеріалами усно-історичних джерел)	125

РОЗДІЛ ІІ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АРХЕОЛОГІЇ ПЕРВІСНИХ СУСПІЛЬСТВ

Данильчук Н. О. Типи та форми кухонного посуду середнього етапу племен трипільської культури	132
Діденко С. О. Скіфські пам'ятки посульської групи на території Сумщини.....	136
Лисецька Ю. І. Виготовлення кераміки слов'янськими племнами на території сучасної України	142
Мімакі Т. В. Парні та колективні поховання палеоліту-мезоліту, як джерело вивчення міжстатевих стосунків мисливців-збирачів. ...	145

Павлинський Ю. В., Свідницька В. В. Пам'ятки трипільської культури на території Летитівщини	151
Репінський Т. П. Біогосподарський аспект Северинівського городища скіфського часу на Вінничині (VII – середина VI ст. до н. е.)	156
Поворозник М. О., Берянич І. О. Зооморфна посудина з головою бика трипільської культури	160
Берянич І. О. Римські монети на території Волині	163
Якимчук Т. В. Скляний посуд як складова поховального інвентаря носіїв культури пізньоримського часу Правобережжя України	167

РОЗДІЛ III

ДАВНЬОРУСЬКА ТА ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ

Басюк А. М. Салтівські могильники верхньої течії Сіверського Дінця як джерело для визначення релігійних вірувань	174
Грига С. В. Фрагмент керамічної пляшки з міста Кам'янця-Подільського	178
Кагарлицький О. І. Дослідження давньоруських поселень та їх значення для розуміння історії Київської Русі	182
Карпенко А. А. Дослідження будови давньоруських гончарних горнів для випалювання кераміки	187
Романюк А. В., Клімчук Ю. А. Княгининське городище XII–XIII ст. в околицях Кам'янця-Подільського: історія та сучасність	191
Токарчук О. О. Смотрицький замок в системі оборони Поділля ...	195
Ченцов Я. М. Археологічні пам'ятки золотоординського часу степової зони Правобережної України	198
Якубовська О. Д. Болохівські городища на Хмельничині	203

6. Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). Київ : Наукова думка, 1986. 132 с.

7. Позивай Т. Д. Проблеми вивчення пам'яток Золотої Орди в Україні. *Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.* Київ : ІА НАН України, 2010. Вип. 1. С. 273–277.

Якубовська О. Д.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

БОЛОХІВСЬКІ ГОРОДИЩА НА ХМЕЛЬНИЧИНІ

У публікація здійснена спроба узагальнити інформацію про городища Болохівської землі на території Хмельницької області. Подано стисла їх характеристика здійснена за результатами археологічних досліджень.

Ключові слова: Болохівська земля, городище, Губин, Городець, Кудин, Тихомль, Гнійниця.

Болохівська земля – це відносно невелике князівство на південно-західній околиці Давньоукраїнської держави, яка розташовувалася у порубіжжі земель Київського, Галицького, Волинського князівств на площі 62 тис. км² [6, с. 123].

Вперше питання Болохівської землі порушив історик М. Карамзін. Надалі цю тему продовжили досліджувати такі відомі історики як М. Грушевський, Ю. Сіцінський, П. Раппопорт, М. Дашкевич, В. Гончаров, В. Кочубей, В. Якубовський, О. Приходнюк [2, с. 36].

У результаті аналізу писемних джерел та археологічного вивчення поселень регіону встановлено, що болохівському політичному явищу властиві всі ознаки руського державного утворення. Це стосується, в першу чергу, провідних рис, які об'єднують окремі болохівські пам'ятки в єдиний поселенський масив – основу території проживання населення, що залишило після себе різнотипні давньоукраїнські поселення та могильники [6, с. 123].

На території Хмельничини залишилось багато пам'яток Болохівської землі [3, с. 91]. Зокрема, *Губин* – Болохівське місто, яке знаходиться в однойменному селі на Хмельничині на високому мисовому виступі у місці впадіння р. Ладижка у правий берег р. Случ. Губин виступав як важливий історичний центр Болохівської землі. Назва урочища, де розташоване городище – Замок [10, с. 49]. У першій половині XIII ст. центр – фортеця цього міста складалася із чотирьох секторів на правобережжі р. Случ та неукріпленого торгово-ремісничого посаду – на лівобережжі цієї ж річки [9, с. 196].

На території Губинського городища археологами було виявлено три ґрунтових могильники, один з яких знаходиться справа від гирла р. Ладижка, другий – на території південного укріпленого сектора, а третій фіксується за 88 м на південний захід від історичного центру Губина.

Впродовж археологічних експедицій до Губина було виявлено рештки 15-ти жител, 29-ти порожнистих клітей та частину площі 3-х могильників, про які згадувалось вище. Житлами були одно – та двоповерхові споруди. Тут було виявлено гончарну кераміку XII–XIII ст., побутові вироби з заліза та каменю, кістки, зброю, предмети озброєння, спорядження вершника та верхового коня. Крім того, під час досліджень траплялися речові скарби, які були сховані під час монголо-татарської навали в 40–50 рр. XIII ст. [6, с. 125–126; 7, с. 190].

Дослідження на території Губинського літописного городища дали археологічні джерела для осмислення форми і призначення об'єктів архітектури, створених на території північної частини пам'ятки. Археологічні роботи слугують джерелами для реконструкції різних аспектів духовного життя та виробничої діяльності населення середньовічного м. Губин [8, с. 265].

Городець. Давньоукраїнське місто Городець розташовувалось на правому березі р. Іква, в урочищі Вали, навпроти с. Теліжинці (Хмельницький район, Хмельницька область).

У ході археологічних досліджень вдалося з'ясувати, що літописний Городець належить до феодальних поселень із площею біля 30 га (укріплений центр городища – 3,52 га і неукріплене селище – 23 га). Впродовж 13 польових сезонів на площі 0,63 га відкрито 14 жител, 5 печей літнього користування, 9 господарських ям-смітників, 2 льохи і 8 приміщень виробничого призначення, а саме: 2 гончарні й одна ювелірна майстерня, 3 борошномельні комплекси, 1 зерносушильний, 2 скарби у кількості 60 предметів, виготовлених із благородних металів.

Розкопки, які проводила експедиція під керівництвом В. Якубовського на площі подвір'я фортеці довели, що вал внутрішньої будови включав, так звані, кліті, які використовували для господарських і житлових приміщень. Внутрішня лінія валів являла собою фортифікаційний пояс із дерев'яно-земляних зрубів. Зовнішня (третя) лінія – це земляний вал, який насипаний із глини різних порід. На площі дитинця, археологам також вдалося простежити гумусний шар трипільського часу. Це дало змогу стверджувати, що жит-

тя у Городці вперше існувало у трипільські часи за доби енеоліту (IV–III тис. до н. е.). Дослідник зазначає, що культурний шар пам'ятки вельми потужний і насичений знахідками. У ньому виявлено виробки з каменю, кістки людей, тварин і птахів, предмети побуту та прикраси з чорних і благородних металів, а також спалені дерев'яні конструкції будівель XII–XIII ст. [4, с. 200–205].

Кудин. Серед болохівських міст, згадуваних літописами у 1241 р. з приводу походу Данила Галицького, згадувалося місто Кудин. Руїни цього городища є на західній околиці с. Кудинка, що на Летичівщині Хмельницької області в урочищі Вали. Належить до укріплень дводольного планування. Тут збереглися п'ять рядів валів і ровів, кінці яких спадають до обриву лівого берега р. Південний Буг. У північно-східній частині знаходиться в'їзд.

Розвідковими роботами 1953 р., які здійснив на городищі П. Раппопорт з'ясовано товщину культурного шару і первісну висоту фортифікаційних споруд. У 1973 р. місцевий колгосп, здійснюючи підсіпку новозбудованого мосту на р. Південний Буг, частково зрізав зовнішній (п'ятий) вал городища. Обстеженнями, які було проведено в тому ж році на місці розритого валу (35 м), виявлено 7 людських черепів, уламки перегорілих колод і розчавлену давньоукраїнську кераміку. Городище датується матеріалами XII–XIII ст. [5, с. 35].

Важливу роль у житті Болохівської землі відігравали два міські центри: Тихомль і Гнійниця (Михнівське городище) [1, с. 71], які знаходилися на північно-західному рубежі князівства.

Тихомль. Цим містом, як і Шумськом, Корчином та Гнійницею, у XII ст. володіли київські князі. Так, літописна стаття 1152 р. повідомляє, що великий стольний князь Ізяслав Мстиславович, володіючи Погориною, *«послав посадників своїх у городи, що про них цілував був хреста Володимир, – у Бужськ, у Шумськ, у Тихомль, у Вигошев, у Гнійницю»*. Згодом місто контролюють волинські князі.

Відтак, восени 1214 р. Тихомль переходить до галицьких князів Данила і Василька Романовичів. У складі галицьких земель місто перебувало тривалий час. Про це є вказівка у літописному повідомленні 1233 р. Після цього, звістки про місто зникають. Далі місто опиняється у сфері впливу болохівських князів.

Городище м. Тихомль збереглося біля села з однойменною назвою на Білогірщині Хмельницької області, де його захищають р. Горинь і стрімкі та високі схили мису [1, с. 32]. Розвідкові розкопки кінця 50-х – початку 60-х рр. XX ст., здійснені М. Тихановою і П. Рап-

попортом, показали, що розквіт фортеці міста припадає на XII–XIII ст. [6, с. 137–139].

За 32 км на північний схід від Тихомля по течії р. Горинь знаходиться ще один міський центр – *Гнійниця*. Давньоукраїнський літописець фіксує це місто у повідомленні 1152 р., згадуючи його серед інших міст Погориння, за які у XII–XIII ст. вели суперечку та уперту боротьбу київські, волинські та галицькі князі.

У науковій літературі свого часу була поширена версія про те, що Гнійницю варто шукати біля сучасного с. Поліське, що на Ізяславщині Хмельницької області. Однак це припущення не підтвердилося. Дослідженнями кінця XX – перших десятиріч XXI ст. з'ясовано, що руїни літописної Гнійниці розташовуються не там, а над лівим берегом р. Горинь, між селами Дібровка (колишнє с. Мала Гнійниця) і Михнів згаданого району. Про це свідчать рештки фортеці і два курганних могильники, які складають єдиний історико-археологічний комплекс.

Дослідженнями доведено, що рештки історичного центру Гнійниці розташовуються у Михнівському лісі (урочище Грабина). Колись це була потужна дерев'яна фортеця, яка складалася із двох укріплених частин – дитинця і посаду – площею понад 1,5 га. Із заходу до фортеці прилягало велике (15 га) неукріплене селище. Розвідковими роботами на дитинці у 1971 р. було виявлено спалений культурний шар з матеріалами XII–XIII ст. Цим же часом датується і курганний могильник, закладений за 300 м на північний захід від городища. На його території у 1994 р. зафіксовано 40 земляних насипів заввишки від 0,4 до 1,5 м. Того ж року досліджено курганний могильник, який знаходиться ближче до с. Мислятин, археологічно не вивчався [6, с. 73–74].

Отже, згідно досліджень, Болохівська земля формувалась у досить важкий період в історії України – період феодальної роздробленості давньої Русі. Однак ці історичні події ніяк не завадили стрімко розвиватись матеріальній та духовній культурі стародавніх українців. Завдяки плідній праці науковців ми маємо чудову можливість ознайомитись зі скарбами, які залишили нам наші предки.

Список використаних джерел та літератури

1. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А. Ф. Гудал, В. І. Якубовський, І. Р. Михальчишин. Чернігів : «Деснянська правда» 2011. 176 с.

2. Захар'єв В. А. Семенчук С. О., Шпаковський С. М. Виявлені В. І. Кочубеєм давньоруські городища Синютки (Двірець), Михнів (Гнійниця)

верхів'я р. Горинь: теперішній стан і перспективи охорони. *Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Південно-Східна Волинь: Від Давнини До Сьогодення»*. Шепетівка, 2015. С. 35–42.

3. Терський С. В. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ : «Стародавній світ», 2014. 164 с.

4. Тимків С., Семенчук С. Дослідники літописного Городця. *Село Теліженці на Старосинявщині: історія, проблеми, перспективи розвитку* (Збірник матеріалів науково-краєзнавчої конференції, приуроченої світлій пам'яті знаного освітянина, громадського діяча, воїна, Почесного краєзнавця Хмельниччини Ігоря Петровича Русого та 440-ї річниці найдавнішої писемної згадки про с. Теліжинці. Сmt Стара Синява, с. Теліжинці. 19 серпня 2022 р. Вінниця : ТВОРИ, 2022. С. 200–215.

5. Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі : наукове видання. Кам'янець-Подільський : «Медобори», 2003. 159 с.

6. Якубовський В. І. Болохівська земля XII–XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 352 с.

7. Якубовський В. І. Давньоруське городище с. Губин – важливе археологічне джерело з історії краю. *Археологічні студії «Межибіж»*. Науковий щорічник 4'2015. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. С. 185–196.

8. Якубовський В. І. Дослідження городища давньоруського м. Губин (XII–XIII ст.) та його найближчої сільськогосподарської округи. *Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Буковинський центр. археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича*. Київ–Чернівці : Зелена Буковина, 2010. Вип. 4. С. 255–266.

9. Якубовський В. І. З історії досліджень археологічних пам'яток та історіографії Болохівської землі. *Старокостянтинівщина та національно-визвольні змагання (100-річчю Української національної революції 1917–1921 рр. присв.): науковий збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Старокостянтинів. 7–8 червня 2019 р. редкол.: Л. В. Баженов, докт. іст. наук, проф. (голова). О. М. Завальнюк, докт. іст. наук, проф. (співголова) та ін.* Старокостянтинів : ФОП Словіцький М. Я. 2019. С. 187–201.

10. Якубовський В. І. Середньовічний Губин у контексті археологічних розкопок. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Болохівщина осягнення історії (17–18 вересня 2009 року). Присвячено 800-літтю міста / (редкол.: О. І. Журко (гол. ред), Баженов Л. В., Григоренко О. П. та ін).* Старокостянтинів, 2009. Ч. І. С. 77–81.